

IN MEMORIAM BÍRÓ GÁSPÁR

SALAT LEVENTE

BÍRÓ GÁSPÁR GONDOLKODÓI ÖRÖKSÉGE

1985. november 3-án ismertem meg Bíró Gáspárt a Limes nevű, romániai magyar disszidenseket tömörítő találkozóorozat második rendezvényén. A találkozót Molnár Gusztáv, a Kriterion Kiadó akkor Bukarestben élő szerkesztője kezdeményezte 1985 őszén, a „lelki erőgyűjtés” célját szolgáló „autonóm és együttműködő közösségként”.¹ A kommunista diktatúra romániai történetének legnehezebb éveiben, a teljes értékű lét lényeges dimenzióitól való megfosztottság és általánossá vált értelmiségi frusztráltság körülményei között Molnár Gusztáv – a fennmaradt dokumentumok tanúsága szerint – nem a szerzetesrendek vagy a kommunista pártsejtek példájára elgondolt szerveződést törekedett létrehozni, hanem a „tényleges társadalmat” kísérelte meg modellálni: a közösségi létnek olyan formája lebegett a szeme előtt, amely szerződés-alapú és szuverén, vagyis törvényességének a forrása belső, és nem fogad el semmilyen további külső autoritást. Az önálló politikai közösségnek ez a korai – és mai szemmel visszaolvasva: sok ellentmondást magába építő – elgondolása elsősorban önvédelmi célokat szolgált,² de olyan markáns távlati célokat is megfogalmazott, mint a „teljes világhelyzet régiókra lebontott értelmezése”; „az önáltató kisebbség-ideológiák kritikája”; „a teljes magyarság vállalása és fenntartása” leszámolva mind a revízió, mind a többséggel való kiegyezés illúziójával; vagy a „teljes társadalmi és kulturális autonómia”.³

Én a Kriterion Kiadó felé kapcsolatokat kereső fiatal szerzőként csöppenem bele a Limes-kör történetébe, és viszonyulásomat az ott elhangzottakhoz az határozta meg alapvetően, hogy egyike voltam azoknak a generációtársaimnak, akik az 1970-es évek második felének kisebbségi kilátástalansága elől a műszaki pálya viszonylagos biztonságába menekülve oldották meg a pályaválasztás dilemmáját, ezzel együtt azonban intenzíven érdeklődtek az erdélyi magyarság sorskérdései iránt. A kisebbségtörténeti, társadalomtudományi jártasság és megalapozottság tekintetében tehát nagy hátrányt kellett megpróbálnom ledolgozni, ami a kör utóbb publikált dokumentumainak tanúsága szerint igen szerény korlátok között sikerült. Számomra a Limes-kör elsősorban egy sajátos szabadságélmény forrása marad, amely a félelemmel függött össze mindenekelőtt, amelyet le kellett győzni ahhoz, hogy erőnk legyen elutazni a kör soron következő rendezvényére, számolva min-

den egyes alkalommal a lehetséges következményekkel. Másfelől a személyiségélményeknek egy rendkívül inspiráló gyűjteményét őrzöm a Limeshez fűződő emlékeim között, amelyből gazdagon meríthettem utóbb, amikor az 1989 decemberében váratlanul nyakunkba szakadt szabadság viszonyai között próbáltam eligazodni.

Bíró Gáspár *A jog helyzete a totalitarizmusban* című előadása a találkozósorozat második rendezvényén, a szerző brassói lakásán hangzott el. Az egész jelenség – Gazsi személyisége, az általa használt beszédmód és nyelvezet, amely alapos elméleti felkészültségre vallott és számomra rendkívül imponáló volt, a bátorság, amellyel megfogalmazta a fennálló renddel kapcsolatos, alig több mint kétévnyi ügyvédi tapasztalatára alapozott és ennek ellenére markáns ítéleteit – igen mély nyomokat hagyott bennem. A konszolidált egzisztenciára valló családi házban nézelődve arra gondoltam: nincs talán még minden veszve, ha Brassóban ilyen egzisztenciális háttérrel élnek még olyanok, akik azt tudják és úgy gondolkodnak, mint Gazsi. A helyzet valami folytán úgy alakult, hogy nem sikerült kapcsolatban maradnunk. A Limes soron következő, 1986. május 3–4-én megtartott rendezvényére, amelyen Gazsi még részt vett, nekem nem sikerült eljutnom, augusztusban pedig már arról értesültem, hogy egészségügyi problémák miatt családotul Budapestre távozott, ahol súlyos műtéten esett át.

Az 1989-es fordulat után hosszú ideig csak futó – egy-egy konferencia vagy valamilyen rendezvény alkalmihoz kötődő – találkozások alapján és egymás dolgait távolról követve tudtunk egymásról. Valamikor 2003 elején kezdett szorosabbra fonódni kapcsolatunk: ő az ELTE Politikatudományi Intézetének elismert és akkor már nagy tekintélyű tanáráként, én mint a BBTE Politikatudományi Tanszéke magyar tagozatának kevés tapasztalattal rendelkező oktatója léptünk kapcsolatba és kezdtük el keresni a szakmai együttműködés intézményközi lehetőségeit. Noha a dolog nem volt egyszerű, egy-két alkalommal sikerült mindkettőnknek vendégoktatóként megfordulni a másik intézményében, Gazsi pedig egy kisebbségpolitikai magiszteri program akkreditálásához nyújtott fontos segítséget tanszékünk munkaközösségének, majd a program egyik alaptantárgyát, a nemzetközi politika elemzésének módszertanát tanította nagy sikerrel három éven keresztül, amíg az egyéves magiszteri programot föl nem kellett számolnunk a bolognai rendszerre való áttérés következtében.

Az én szempontomból a nagy találkozásra 2003 októberében került sor, amikor együtt utaztunk Budapestről Strasbourgba, a kisebbségi keretszerződés monitorizálásának öt éves évfordulója alkalmából szervezett konferenciára. Autóval mentünk, Gazsi vezetett, ennek ellenére végigmesélte az utat oda-vissza. Ő akkor már pályájának csúcánál járt: túl volt a szudáni kalandos ENSZ-megbízaton, és az Európa Tanács keretében a Nemzeti Kisebbségek Keretegyezményének végrehajtását felügyelő Tanácsadó Bizottság (*Advisory*

Committee) tagjaként, elnökhelyettesi minőségben, első mandátumának a végéhez közeledett. Lenyűgöző stílusban, izgalmas összefüggésekre rávilágítva mesélt a magyarországi rendszerváltásban játszott szerepéről, a magyar miniszterelnöki hivatalban eltöltött időszakáról, az Európa Tanácsról, az ENSZ-ről, a Szudánban szerzett megrázó tapasztalatairól, a keretegyezmény monitorizálásának keretében végzett munkájáról, a felügyeleti terepszemlék során szerzett benyomásairól, és – mindezek alapján – a kisebbségi jogok nemzetközi védelmének kilátásairól. Egyfelől imponáló volt azzal szembe-sülni, hogy néhány kiemelt fontosságú nemzetközi intézményekben szerzett közvetlen tapasztalat alapján miként kap értelmet – és egyben miként értékelődik át – mindaz, amit a nemzetközi politikáról, illetve a nemzetközi kapcsolatok elméletéről olvasmányok alapján tudni lehet, másrészt lesújtólag hatott rám azzal kapcsolatos véleménye, hogy mennyire nem érdemes reményeket fűzni a kisebbségi kérdés megnyugtató rendezéséhez a nemzetközi jog kerekei között.

A következő években Gazsi további fontos nemzetközi megbízatásokat kapott: újabb mandátum a keretegyezmény végrehajtását felügyelő Tanácsadó Bizottságban, illetve szakértői feladatkör az ENSZ emberi jogokat ellenőrző albizottságában. Egyrészt ezekből a tisztségekből fakadó kötelezettségeinek eleget téve, másrészt vendégoktatóként fordult meg a világ több fontos térségében, újabb tapasztalatokat halmozva a kisebbségi kérdés kezelésének különböző regionális változatairól. Néhány konferencián, kutatóhelyen, ahol magam is megfordultam azokban az években, csodálattal szembesültem azzal, hogy mekkora tekintélynek számított Gazsi az emberjogi, illetve kisebbségi kérdéssel foglalkozó nemzetközi szakértői körökben. Nemigen férhet kétség ahhoz, hogy a politika világában, azon belül a nemzetközi kapcsolatok terén Bíró Gáspár vitte a legtöbbre azok közül, akik az elmúlt 40-50 esztendőben elhagyták Erdélyt: teljesítménye a Marosvásárhelyről eltávozott Módi Istvánéhoz fogható, akit ma a világ agykutatóinak élvonalában tartanak számon, vagy a csíkszeredai Barabási Albert Lászlóéhoz, aki fizikusként a komplex hálózatok elméletének kidolgozásával tett szert világhírnévre. Egyértelmű ugyanakkor: ahhoz, hogy a teljesítményről egyáltalán szó lehessen, valóban el kellett mennie Erdélyből, hiszen romániai magyarként sem az Európa Tanács, sem az ENSZ keretei között betöltött funkció nem jöhetett volna szóba, lévén, hogy ezek a tisztségek az államszintű képviselőnek olyan formái, amelyek hivatalos megbízást feltételeznek.

Az én Erdélybe szorult perspektívám várakozáshorizontjához viszonyítva ennek a teljesítménynek természetesen voltak nehezen elfogadható konzekvenciái. Soká tartott például, amíg napirendre tudtam térni Gazsi azzal kapcsolatos szentenciája fölött, hogy a kisebbségpolitikával tudományos megközelítésben már nem is érdemes foglalkozni, annyira rossz a kérdés nemzetközi konjunktúrája. Hasonló megütközéssel hallgattam – valamikor

2011-ben – azzal kapcsolatos fejtegetését, hogy a bennünket foglalkoztató területeken kizárólag angolul érdemes publikálni: aki magyarul írja meg és adja közre munkáit, az nemzetközi megítélésben egyszerűen nem létezik. Természetesen értettem, hogy miről beszél, és elmém egyik felével azonosulni tudtam álláspontjával, a másik felem azonban tiltakozott. Úgy éreztem, ahhoz valóban el kell menni Erdélyből, hogy az ember megengedhesse magának az ehhez hasonló konklúziókat. Aki itt marad, és a rohamos fogyás ellenére még mindig nemzetnyi kisebbségi közösség jövőjének a sorsa iránt érdeklődik, nem érheti be azzal, hogy átrendezi prioritásait, és a hátrányos nemzetközi konjunktúrára való tekintettel mással kezd el foglalkozni. Ha itt marad, és célként lebeg a szeme előtt az uralkodó viszonyok befolyásolása, elsősorban magyarul és románul kell közzé tennie munkája eredményeit, akkor is, ha tudja, ezzel minden esélyét eljuttatja annak, hogy publikációit nemzetközi megmérettetésben is számon tartsák.

Bíró Gáspár mindenesetre komolyan gondolta, és következetes is maradt elhatározásához. 2012 őszén átküldött nekem egy terjedelmes kéziratot, amely az állam természetének kérdését feszegette, majd 2014 januárjában újabb hármat, amelyek a korábban kidolgozott államfelfogásból következő további kérdéseket járnak körül: a barátság eszméjének lehetőségét az államközi viszonyokban, az állam és az Európai Unió viszonyát, illetve az államtól elvárható engedmények kérdését abban a relációrendszerben, amelyet polgárainak etnikai vagy nemzetiségi jegyek alapján megkülönböztethető kisebbségi csoportjait megcélözva hoz létre és tart fenn. Mind a négy szöveg angol nyelven íródott és angolul jelent meg különböző kiadványokban.⁴

Megrázó élmény volt most, Gazsi halála után újraolvasni ezeket a szövegeket. Az a felismerés uralkodott el bennem egy idő után, hogy Bíró Gáspárt élete utolsó szakaszában ugyanazok a kérdések foglalkoztatták, mint amikkel bő harminc évvel korábban a Limes-kör viaskodott, és hogy az egykori résztvevők közül ő jutott a legmesszebb a kérdések tulajdonképpeni lényegének a megragadásában: a szuverenitás természetét, az állam, a nép, a nemzet, a társadalom vagy a kisebbségek viszonyát tekintve a tulajdonképpeni kérdés valóban az, hogy miként lehet a saját hivatását betöltő, lényege szerint eljáró államból egyfelől brutális szörnyeteg, másfelől önmagát eltorzító fikció.

Arra a kérdésre, hogy ki a szuverén, Bíró Gáspár szerint a Rousseau-t figyelmesen olvasó francia forradalmárok adták meg – 1789–1793 között – azt a választ, amely ma is kísért: noha elvben minden nép számára adott az önrendelkezés joga, a gyakorlatban csak azok a közösségek tudnak élni vele, amelyek nem csupán arra képesek politikai értelemben, hogy kezükbe vegyék tulajdon sorsukat, hanem képesek fegyvert is ragadni, ha a szükség úgy kívánja. Noha ez a válasz a forradalmi Franciaország helyzetét tükröző megállapítás volt mindenekelőtt, azóta visszatérően kerül a nemzetközi politika napirendjére egy olyan világban, amelyben nem világos, hogy milyen alanyra

vonatkozik a világrend normatív alapját képező tézis, miszerint a népeknek joguk van az önrendelkezéshez. Az állameszme legbensőbb természetéhez tartozik továbbá az a meggyőződés, ugyancsak rousseau-i felismerésre visszavezethetően, hogy az embereket – vagy akár magukat a népeket is – kényszeríteni lehet a szabadságra: ha a ráció ehhez nem elég hatékony eszköz, akkor erőszakhoz is lehet folyamodni.

Bíró Gáspár egyfelől bámulatos eszmetörténeti tájékozottságát, másfelől nemzetközi jogászai tapasztalatait kamatoztatva mutatja ki, hogy az 1945 után uralkodónak számító szemlélet szerint *nemzet* az a nép, amely az önrendelkezés eszközével élve *államot* hoz létre és működtet, a kurrens nemzetközi jogi gyakorlat pedig a létező államok polgárainak az összességét tekinti *népeknek*. Ezzel tehát a kör bezárulni látszik: a létező államok polgárainak azon csoportjai, amelyek etnikai, nyelvi vagy más identitásjegyek alapján különböztetik meg magukat, s másságuk elismertetésére és intézményes fentartására törekcsenek, értelmezhetetlenek a politikai eszmetörténet főárama szempontjából.

Nehéz feladvány ez, amelyet Bíró Gáspár tanítványainak, követőinek örökül hagyott. A kevéssel halálát követően kibontakozott ukrán válság egyszerűre bizonyítja, hogy mennyire helyállóak a meglátásai egyfelől, és hogy mennyire fenntarthatatlan – másfelől – az a világ, amely az általa leírt logika szerint működik.

Jegyzetek

- 1 MOLNÁR Gusztáv (szerk.): *A transzcendens remény. A Limes-kör dokumentumai 1985–1989*, Pallas Akadémia, Csíkszereda, 2004, 5. p.
- 2 „Nem akarjuk megmenteni sem a magyarságot, sem Európát, még kevésbé az emberiséget. Önmagunkat próbáljuk megmenteni.” *Uo.*
- 3 *Uo.*, 8. p.
- 4 Gáspár BÍRÓ: A State is a Nation, is a People, a Body, a Community, a Society, In: *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominata – Sectio Iuridica*, 53. ELTE, Budapest, 2012, 267–338. p.; Uő.: Friendship in International Politics, *South East Europe International Relations Quarterly*, 2011/4, 1–13. p.; Uő.: We, the States of the Union..., In: PENDAROVSKI, Stevo – PETROVSKA, Ilijana – DODOVSKI, Ivan (ed.): *Out of the Crisis. EU Economic and Social Policies Reconsidered*, University American College, Skopje, 2013, 17. p.; Uő.: Advancing the Mandate in Post-Communist Countries, In: MALLOY, Tove – CARUSO, Ugo (ed.): *Minorities, Their Rights, and the Monitoring the European Framework Convention for the Protection of National Minorities*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden–Boston, 2013, 63–78. p.